

اسباب استعانت از منظر قرآن کریم

کبری محمودی^۱

چکیده:

یکی از مباحثی که در قرآن کریم بسیار مورد توجه قرار گرفته است استعانت از وسایل است. کارها در مقایسه با یکدیگر برخی مهم و برخی غیر مهم به نظر می آیند و استعانت همه امور مهم و غیر مهم را دربرمی گیرد. استعانت راستین در صورتی تحقق می یابد که شخص در هر رخدادی متوجه خدا با و فقط از او استعانت بجوید. این موضوع از این جهت ضرورت پیدا می کند که در قرآن آیاتی وجود دارد که امر به استعانت از وسایل کرده است و این استعانت از وسایل هیچ تناقضی با خود استعانت از حضرت باری تعالی ندارد و امر به استعانت از وسایل همان استعانت از خداوند است زیرا این وسایل موجب تقرب به درگاه خداوند است.

این تحقیق با روش توصیفی - وحيانی و همچنین جمع آوری مطالب به صورت کتابخانه ای انجام شده است که یافته ها حاکی از آن است که عواملی چون دفع ظلم و ستم، سختی و ناراحتی، هدایت خواهی، طلب پیروزی موجب استعانت از خداوند می شود و از وسایل استعانت میتوان به قرآن کریم، صبر و نماز، مومنین و بهشتیان اشاره کرد.

واژگان کلیدی: استعانت، توسل

۱. طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه مهدیه خنداب.

مقدمه

از آنجا که انسان مخلوق است و در عین حال نیازهایی دارد این نیازها به تنهایی و بدون کمک گرفتن از دیگران میسر نمی شود بنابراین ضرورت دارد که از کسی کمک و یاری بطلبد این کسی که از او یاری طلبیده می شود باید بالاتر از خود فرد باشد .

تا بتواند نیاز او را برآورده کند این موجود کسی جز ذات بار تعالی نمی تواند باشد .

واز آنجا که این استعانت به طور مستقیم امکان پذیر نمی باشد. در این میان واسطه هایی قرار داده است این واسطه ها می تواند انبیای الهی و یا وسایل دیگری چون نماز، روزه، عبادت و..... می باشد .

و خود خداوند به استعانت از این وسایل امر کرده است می فرماید: "وابتغوا الیه الوسيله" برای تقرب به درگاه الهی از وسایل یاری بجوئید، ولی در نهایت استعانت منحصر به خداوند متعال بوده و این وسایل فقط نقش واسطه را دارد .

بر این اساس سوال اصلی پژوهش این است که اسباب و وسایل استعانت از منظر قرآن چیست؟

در مورد این مسئله پژوهش های متعددی انجام شده است که می توان به تفسیر موضوعی منشور جاوید نوشته آیت الله جعفر سبحانی و پیام قرآن آیت الله ناصر مکارم شیرازی و مقاله استعانت به صبر و نماز نوشته آیت الله جوادی آملی اشاره کرد که در این مقاله به موضوع استعانت از وسایل از جمله صبر و نماز پرداخته است و مقاله استعانت از منظر قرآن نوشته فرشته غفاری که در آن استعانت را از منظر قرآن بررسی نموده است .

وجه تمایز این پژوهش حاضر با پژوهش های انجام شده این است که آن پژوهش ها به صورت مجمل به این موضوع پرداخته اند ولی پژوهش حاضر به صورت مبسوط موضوع را بیان می کند.

مفهوم شناسی

۱- مفهوم استعانت

لغوی:

واژه استعانت، مصدر باب استفعال از ریشه "ع _ و _ ن" در لغت به معنای کمک و پشتیبانی خواستن است. واژه هایی چون تعاون، اعانت و عون از این ماده اشتقاق یافته است و تعاون به معنای تظاهر و کمک طرفینی است.^۱

«عون» به معنای حد وسط و اعتدال است و در قرآن کنایه از فرد میانسال است. «عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ» چَرا که فرد میانسال ذاتا متصل به کمک است و فی حد نفسه دارای ارزش است. به خلاف فرد کهنسال و کودک که انتظار کمک از آنها نمی رود.^۲

اصطلاحی:

حقیقت استعانت، کمک خواستن شخص از خدا برای دریافت قدرت و توان بر انجام دادن کار، یا برای سهولت انجام دادن آن است، به گونه ای که از هموعان وی نیز کمکی ساخته نیست.^۳

در همه کلماتی که از استعانت مشتق شده معنای یاری و کمک رساندن وجود دارد.

۲- مفهوم توسل

لغوی

وسيله از «وسل» به معنای نزدیکی و تقرب به خداوند است. رَاغِب می گوید: وسیله به معنای رساندن خود به چیزی است با رغبت و میل و این کلمه از نظر معنا خصوصی ار از کلم «وصيله» است برای اینکه در «وصيله» معنای رغبت نیز هست ولی در «وصيله» چنین نیست و فقط بر رساندن دلالت دارد خواه این رساندن با رغبت باشد و خواه بدون رغبت.

۱- رَاغِب اصفهانی، مفردات، ص ۵۹۸

۲- بقره، آیه ۶۸

۳- مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن، ج ۸، ص ۲۸۹

۴- طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ۱۵۲

۵- طریحی، مجمع البحرین، ج ۵، ص ۴۹۱

اصطلاحی

وسیله هر چیزی است که به واسطه آن به خداوند تقرب جسته میشود مانند انجام طاعات و ترک معاصی.^۱

علل استعانت از خداوند در قرآن

در قرآن کریم عوامل وانگیزه های زیادی برای استمداد از درگاه خداوند بیان گردیده که در زیر به نمونه هایی از آن اشاره می کنیم:

۱. سختی و ناراحتی خداوند: تبارک و تعالی از سختی و گرفتاری به عنوان یکی از عوامل توجه و استغاثه بندگان به پروردگار خویش یاد کرده است و می فرماید:

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضُرَّعُونَ^۲
هیچ پیامبری را در شهری نفرستادیم مگر آنکه اهلش را [پس از تکذیب آن پیامبر] به تهیدستی و سختی و رنج و بیماری دچار کردیم، باشد که [به پیشگاه ما] فروتنی و زاری کنند.

هنگامی که گروهی از بندگان، به نبوت پیامبران ایمان نیاورده و بر کفر اصرار می ورزیدند خداوند برای امتحان، آنها را به سختی و بلا گرفتار می کرد تا به وسیله اظهار عجز و تذلل نموده و پس از تصدیق پیامبران، از این گرفتاری نجات پیدا کنند.^۳

۲. دفع ظلم و ستم: یکی دیگر از عوامل استمداد، ظلم و ستم است. ستم و انسانیهای مظلوم و ناتوان موجب می شود که دست نیاز خود را به سوی پروردگار بلند کرده و با استغاثه از او طلب یاری نمایند

«وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا»^۴

شما را چه شده که در راه خدا و [رهایی] مردان و زنان و کودکان مستضعف ای که

۱ - زمخشری، الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل، ج ۱، ص ۶۲۹

۲ - اعراف، آیه ۹۴

۳ - حسینی شاه عبدالعظیم، تفسیر اثنی عشر، ج ۴، ص ۱۴۳

۴ - سوره نساء، آیه ۷۵

ستمکاران هر گونه راه چاره را بر آنان بسته اند! نمی جنگید؟ آن مستضعفانی که همواره می گویند: پروردگارا! ما را از این شهری که اهلش ستمکارند، بیرون ببر و از سوی خود، سرپرستی برای ما بگمار و از جانب خود برای ما یآوری قرار دهد.

هنگامی که پیامبر(ص) به همراه تعدادی از مسلمانان از مکه به مدینه مهاجرت نمودند گروه دیگری از مسلمین مستضعف که زن و بچه بودند، درچنگال اشراف و مشرکین گرفتار آمده و توانایی نجات خود را نداشتند لذا به خداوند پناه برده و با استغاثه نجات از دست ظالمین را طلب نمودند.^۱

۳. هدایت خواهی: حق طلبی و راه درست یافتن برای خود و فرزندان، از جمله عواملی است که در آیات الهی به صورت استغاثه از ناحیه خداوند مطرح شده است.

«وَالَّذِي قَالَ لَوْلَاذِيهِ أَفِ لَكُمْ أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»^۲

و کسی که به پدر و مادرش گفت: اف بر شما! [من از شما متنفر و دلتنگم]، آیا به من وعده می دهید که [پس از مرگ] زنده خواهم شد، در حالی که پیش از من اقوام بسیاری در گذشتند، [و هیچ کدام از آنان زنده نشدند]. و آن دو همواره [برای بازگشت فرزندان] از خدا یاری می خواهند [و به فرزندان می گویند]: وای بر تو ایمان بیاور، بی تردید وعده خدا [درباره سعادت و رستگاری مؤمنان در قیامت و شقاوت و بدبختی کافران] حق است. [ولی او در پاسخشان] می گوید: این [وعده ها] جز افسانه های گذشتگان نیست

این آیه به خانواده هایی اشاره می کند که والدین آن، مسلمان و عارف به حق هستند و علی رغم تربیت و کوشش آنها برای خداپرستی فرزندان، فرزندان به خداوند کفر می ورزند، لذا والدین درمقابل این سرکشی فرزندان به خداوند استغاثه کرده و از او می خواهند تا آنها را با دلایل قانع و کننده و همچنین متمایل کردن دل آنان به سوی ایمان، راهنمایی و کمک کند.^۳

۴. پیروزی: از عوامل دیگری که اشاره به استعانت از خداوند دارد عامل پیروزی است خداوند می فرماید:

۱ - طیب، الطیب البیان فی القرآن، ج ۴، ص ۱۳۵

۲ - احقاف، آیه ۱۷

۳ - موسوی همدانی، پیشین، ج ۱۸، ص ۲۰۳

قرآن را تلاوت کنید و بوسیله آن خداوند تبارک و تعالی را بخوانید پیش از اینکه گروهی بیایند که بوسیله ی آن مردم را می خوانند.^۱

این روایت می رساند که درخواست و سوال کرده از چیزهایی که نزد خداوند منزلت و کرامت دارد، جایز است که قرآن یکی از این وسایل است.

۳- استعانت خداوند از مؤمنین

خداوند می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ

ای مؤمنان! اگر خدا را یاری کنید، خدا هم شما را یاری می کند و گام هایتان را محکم و استوار می سازد.^۲

علامه طباطبایی می فرماید: "این آیه مؤمنین را تحریک می کند به جهاد، و وعده نصرتشان می دهد، در صورتی که خدا رانصرت دهند. و منظور از "نصرت دادن به خدا" جهاد در راه خداست. و تنها به منظور تأیید دین او و اعلا ی کلمه حق است، نه اینکه جهاد کنند تا در زمین سروری نمایند، و یا غنیمت به چنگ آرند، و یا شجاعت و هنر خود را نشان دهند. و مراد از اینکه فرمود "خدا هم شما را یاری می کند" این است که اسباب غلبه بردشمن را برایتان فراهم می سازد، مثلاً ترسی از شما در دل کفار می اندازد، و امور را علیه کفار و به نفع شما جاری می کند و دلهای شما را محکم و شجاع می سازد. بنا براین، عطف "یثبت اقدامکم" بر نصرت، عطف خاص بر عام می شود. و اگر تثبیت را اختصاص به "اقدام" داد و در بین انواع نصرت، فقط ثبات قدم را که کنایه ای است از تقویت دلهای ذکر کرد برای این است که تقویت دلهای روشن ترین مصادیق نصرت است.^۳

استعانت خداوند از مؤمنین این است که اگر شما دین و پیامبران الهی را یاری رسانید خداوند هم متقابلاً شما را یاری می رساند و نتیجه این استعانت شما را می دهد.

۱- ابن حنبل، دار صادر، بی تا، ج ۴، ص ۴۴۵

۲- انفال، آیه ۷۲

۳- طباطبایی، المیزان، ج ۱۸، ص ۲۲۹

۴- استعانت از بهشتیان

اهل جهنم اهل بهشت را ندا می زنند که از آنان آب بگیرند و یا از چیزهایی که خداوند روزیشان کرده به آنها هم بدهند. آنگاه جوابی که می شنوند این است که خداوند این دو را، بر کافران حرام دانسته است. این استعانت آنان، استعانتی بی حاصل است.

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ ۚ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ^۱

و دوزخیان بهشتیان را آواز می دهند که از آب [خوشگوار] یا از آنچه خدا روزی شما فرموده بر ما فرو ریزید. [بهشتیان] گویند: خدا آب و نعمت های بهشتی را بر کافران حرام کرده است.

اهل دوزخ از بهشتیان تنها استعانت از آب را نمی کنند بلکه تقاضای همه ی نعمتها را دارند. البته اگر از میان همه ی نعمتها آب رابه کار برده است و آنگاه بقیه ی نعمتها رابه آن عطف کرده است از این جهت است که برای دوزخیان و مبتلایان به آتش دوزخ، آب از هر چیز دیگری ضروری تر است. ولی جوابی که بهشتیان به آنان می دهند این است که خداوند آب و طعام را بر آنان حرام کرده است زیرا آنان در دنیا توحید را انکار کرده و فرستادگان خداوند را هم تکذیب نمودند.^۳

۱- اعراف، آیه ۵۰

۲- موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۸، ص ۱۶۵-۱۶۶

۳- طبری ابوجعفر محمد بن جریر، پیشین، ج ۸، ص ۱۴۳-۱۴۴

نتیجه گیری

استعانت یکی از راههای تقرب به درگاه خداوند متعال می باشد. خداوند متعال امر به استعانت از وسایل داده است زمانی که از این وسایل، با این اعتقاد استفاده شود که آنها مستقل از خداوند نبوده و هر نیرو و قدرتی که دارند به حول و قوه الهی است. این استعانت مجاز بوده و قرآن هم به آن امر کرده است این استعانت طبق آیه "وابتغوا الیه الوسیله" مجاز و حلال می باشد .

دلیل این استعانت این است که انسان ضعف و ناتوانی دارد و به تنهایی نمی تواند به هدف برسد بنابراین نیاز است که از وسایل استعانت بجوید و از طرف دیگر انسان موجود اجتماعی است و نیازهایی را دارد که بدون کمک گرفتن از دیگران نمی تواند این نیازها را برآورده کند. بنابراین نیاز به تعامل با دیگران دارد. این وسایل واسطه بین خداوند و انسانها هستند و باعث تقرب انسان به خداوند می شوند. و راه رسیدن به هدف، که همان خداوند متعال است را برای او آسان و هموار می کند. سختی و ناراحتی، هدایت خواهی، دفع ظلم و ستم و... از جمله عواملی هستند که موجب می شوند تا انسان از خداوند متعال یاری بطلبد .

از اسباب و وسایل استعانت از خداوند در قرآن کریم می توان به : استعانت از صبر و نماز، استعانت از قرآن کریم، استعانت از مؤمنین و استعانت از بهشتیان اشاره کرد .

منابع

قرآن کریم

۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بی چا، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزيع، بیروت ۱۴۱۴ق

۲- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی التفسیر القرآن، بی چا، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۴۰۸ ق

۳- جوادی آملی، عبد الله، تسنیم، چاپ چهارم، اسرا، قم، ۱۳۸۳ش

۴- حسینی شاه، عبدالعظیم، حسین بن احمد، تفسیر اثنی عشری، چاپ اول، انتشارات میقات، تهران، ۱۳۶۳ش

۵- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات، چ اول، دار العلم، الدار الشامی، بیروت، ۱۴۱۲ ق

۶- زمخشری، محمود، کشف عن حقائق التنزیل، مسعود انصاری، چ اول، دارالکتاب عربی، بیروت، ۱۴۰۷ ق

۷- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بی چا، دفتر انتشارات اسلامی، جامعه مدرّسین حوزه علمیه، قم، ۱۴۱۷ ق

۸- طبری، ابوجعفر محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، دارالمعرفه، بیروت، ۱۴۱۲ق

۹- طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، چ سوم، کتاب فروشی مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ش

۱۰- طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی القرآن، بی چا، انتشارات اسلام، تهران، ۱۳۸۷ش

۱۱- عروسی حویزی، علی بن جمعه، نور الثقلین، سید هاشم رسولی محلاتی، چاپ چهارم، انتشارات اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۵ ق

۱۲- عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، رسولی محلاتی، هاشم، مطبع العلم، تهران، ۱۳۸۰ق

- ۱۳ - فیض کاشانی، محسن، صافی، چاپ دوم، انتشارات الصدر، تهران، ۱۴۱۵ ق
- ۱۴ تهران، ۱۳۶۸ ش
- ۱۵- مکارم شیرازی، ناصر، نمونه، چاپ ششم، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴ ش
- ۱۶ - موسوی همدانی، محمد باقر، ترجمه تفسیر المیزان، بی چا، دفتر انتشارات اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه، قم، ۱۳۷۴ ش
- ۱۷- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، چاپ دوم، دارالمتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۳
- ۱۸ - مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، بی چا، داراحیاء التراث العربی، بیروت، بی تا
- ۱۹ - مصطفوی، حسن، التحقیق فی الکلمات القرآن، بی چا، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی